

AGNIESZKA JAROS

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Pracownia Pedagogiki Specjalnej

KSZTAŁTOWANIE SIĘ I STABILNOŚĆ PRZEKONAŃ W ZACHOWANIACH AGRESYWNYCH – ANALIZA DOŚWIADCZEŃ BIOGRAFICZNYCH (CASE STUDY)

Streszczenie: Artykuł poświęcono problematyce kształtowania się i zmienności przekonań w zachowaniach agresywnych. Przekonania jako dość trwałe struktury poznawcze nie ulegają łatwym zmianom pod wpływem doświadczeń. Jednak ich wpływ na zachowanie jednostki zależy przede wszystkim od sposobu zinterpretowania zdarzenia i odgrywanej roli w zdarzeniu agresywnym. Do zilustrowania poruszanej problematyki posłużyła wybrana narracja

(*case study*). Na podstawie autobiograficznego wywiadu narracyjnego zrekonstruowano doświadczenia życiowe wpływające na kształtowanie się przekonań związanych z zachowaniami agresywnymi, jak również ich zmienność w zależności od podejmowanej roli w zachowaniu agresywnym.

Słowa kluczowe: przekonania, zachowania agresywne, przemoc fizyczna, sprawca – ofiara – świadek.

WPROWADZENIE

Pojęcie „agresja” mimo licznych badań poświęconych temu zagadnieniu nie doczekało się jednej definicji. Wśród badaczy nie ma zgody co do kryteriów, które powinno spełnić zachowanie, aby uznać je za agresywne (zob. Fronczak, 2017; Jianghong, 2004; Rode, 2010; Yáñez-Canal, 2015). Zwykle agresję opisuje się, uwzględniając takie kryteria jak: skutki, do jakich prowadzi, istotę motywacji leżącej u jej podstawy oraz przypisywanie jej wartości moralnych i społecznych (Poraj, 2004, s. 13).

Kryteria te nie pozwalają jednak na obiektywną weryfikację określonego zachowania. Wyniki współczesnych badań dowodzą na przykład, że sprawcy dwóch identycznych szkód podlegają innej ocenie moralnej w zależności od kierowanej nimi motywacji. Sprawcy, których zachowanie było związane z wyrządzeniem świadomej szkody, byli gorzej oceniani niż sprawcy, których zachowanie prowadziło do niezamierzonej szkody, mimo że te dwie szkody były identyczne (Ames, Fiske, 2013). Warto zauważyć również, że ludzie posługują się zasadami moralnymi, nie w pełni uświadamiając sobie ich znaczenie (zob. Cushman, Young, Hauser, 2006; Haidt, 2001/2007). Oceny moralne z reguły są zdominowane przez automatyczne przetwarzanie informacji (intuicję), ale mogą być również modyfikowane przez kontrolowane przetwarzanie informacji, kiedy wymaga tego otoczenie społeczne (Haidt, 2007). Tym samym, intencja

sprawcy czy jego motywacja mogą być przeceniane, a wartości moralne i społeczne nie w pełni uświadomione.

Przyjmując jednak, że agresja jest działaniem intencjonalnym, które narusza prawa i dobra osobiste innych osób, powodując jakiś skutek i jest powtarzalna (Rode, 2010, s. 44), to takie ujęcie agresji nie różnicuje jej od przemocy. W tym kontekście oba terminy mogą być używane zamiennie jako synonimy. Obecnie uznaje się, że doszło do dyfuzji pojęć agresji i przemocy poprzez eksploracje pojęcia przemocy z bezpośrednich aktów o charakterze agresji fizycznej na różne pośrednie formy zachowań agresywnych (Rode, 2010).

W literaturze jest także opisywane zjawisko nazywane spiralą przemocy, gdzie wielokrotne powtarzanie agresji fizycznej wobec tej samej osoby nie powoduje spadku poziomu agresji, a wręcz sprzyja jej wzrostowi (Wojciszke, Doliński, 2008). Wśród przyczyn takiego zjawiska wymienia się: spadek napięcia po dokonaniu aktu agresywnego (nagroda); uzasadnianie zachowania agresywnego negatywnymi cechami ofiary; desensytyzacja, wynikająca z wykonywania lub obserwowania aktów agresji (Wojciszke, Doliński, 2008, s. 363).

ZACHOWANIA AGRESYWNE I PRZEMOCOWE – KATEGORIE

Zachowania agresywne i przemoc można podzielić na liczne kategorie ze względu na wymiar, w jakim są manifestowane. Najczęściej agresja jest dzielona na fizyczną i werbalną, pośrednią i bezpośrednią (Dąbkowski, 2013; Helios, Jedlecka, 2017). Inny podział w zachowaniach agresywnych bazujący na doznanej szkodzie dzieli agresję na fizyczną i psychiczną. Natomiast podział na agresję jawną i ukrytą odnosi się do widoczności zachowania, a ukierunkowanie na cel pozwala wyodrębnić agresję wrogą i instrumentalną. Ze względu na długość konsekwencji zachowania agresywnego dzielimy agresję na przejściową i długotrwałą (Brown, Richardson, 2005, za: Rode, 2010, s. 40; Mikrut, 2005; Kołodziejczyk, 2004). Wśród form przemocy w literaturze opisano także: przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną, ekonomiczną i polegającą na zaniedbaniu (Helios, Jedlecka, 2017). W literaturze poświęconej agresji i przemocy opisywane jest podobne zjawisko, związane z fizycznym przekroczeniem granic innego obiektu, naruszeniem jego nietykalności cielesnej czy też zadawaniem bólu (Helios, Jedlecka, 2017; Rode, 2010). Mówimy wówczas o przemocy fizycznej lub agresji fizycznej. Ta forma zachowania, jaką jest agresja fizyczna i przekonania, które jej towarzyszą, stanowią problematykę tego artykułu.

PSYCHOLOGICZNE UWARUNKOWANIA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH – PODEJŚCIE POZNAWCZE

W bogatej literaturze przedmiotu jest wiele pozycji naukowych wyjaśniających zachowania agresywne i przemoc (zob. Dennen 2005; Helios, Jedlecka, 2017; James, Gilliland, 2005; Poraj, 2004; Rode, 2010). Ze względu na problematykę poruszaną w tym artykule, która dotyczy m.in. przekonań podtrzymujących zachowania agresywne, źródła i mechanizmy tych zachowań zostaną opisane zgodnie z podejściem poznawczym. Przedstawiciele podejścia poznawczego uważają, że ludzie w swoim działaniu kierują się przekonaniem, które wpływają na przetwarzanie przez jednostkę informa-

cji, co oddziałuje na jej uczucia i zachowanie (zob. Barczykowska, 2011). Od tego, jak człowiek interpretuje świat, siebie samego czy innych ludzi, zależy jego zachowanie. Ludzie budują i dysponują różnymi systemami przekonań. Taka uogólniona wiedza o świecie jest ujęta w schematach poznawczych, dzięki którym obraz siebie, świata czy innych ludzi jawi się jako uporządkowany.

Schematy poznawcze można rozumieć jako modele pewnego elementu rzeczywistości, które są z jednej strony reprezentacją ogólnych, stałych cech danego zjawiska, obiektu czy sytuacji, z drugiej zaś stanowią zespół procedur poznawczego przetwarzania informacji o tej rzeczywistości (Trzebiński, 2002, s. 19–20).

W psychologii wyróżnia się różne typy schematów poznawczych (tj. schematy obiektów przestrzennych, schematy zjawisk przyrodniczych i technicznych, schematy relacji przyczynowo-skutkowych, schematy relacji celowościowych itp.), które wymagają różnej organizacji procesów poznawczych. Na bazie tych schematów tworzą się schematy bardziej złożone (np. schemat określonej osoby) (Trzebiński, 2002, s. 21).

Charakterystyczny sposób zachowania się jednostki wynika z jej schematów poznawczych, które ukształtowała w trakcie swojego rozwoju (poprzez bezpośrednie doświadczenia społeczne) i częściowo modyfikowała w trakcie swojego życia. Warto wspomnieć, że z punktu widzenia rozwoju dziecka to rodzice/opiekunowie jako najistotniejsi znaczący inni, niemal automatycznie przekazują mu własny zbiór przekonań o otaczającym świecie (zob. Szymczyk, 2017). I choć w dużej mierze to kultura, w której wychowuje się jednostka, dostarcza gotowych, standardowych interpretacji schematów, to do ich modyfikacji mogą przyczynić się np. akty społecznej komunikacji. Społeczna komunikacja sprzyja międzyludzkiej negocjacji treści schematu, a sam akt komunikacji ważnych osobistych historii wpływa zwrotnie na treści zapamiętywane przez narratora. Także sama jednostka, przybierając postawę refleksyjną wobec pewnego wydarzenia, może zaktywizować inny, schemat interpretacyjny lub inaczej ukierunkować interpretację w ramach aktywnego schematu. W psychologii myślenia nazywa się to redefinicją sytuacji lub wglądem (Trzebiński, 2002).

Kiedy jednostka doświadcza niezgodności napływających informacji z oczekiwaniami generowanymi przez zaktywizowany schemat, następuje jego odrzucenie i uruchomienie innego schematu poznawczego. Jednak z ogromnej liczby schematów poznawczych, tylko kilka wpływa na przetwarzanie informacji w danym momencie. To, który schemat zostanie wykorzystany, zależy od takich czynników jak: oczekiwania osoby, oceniającej prawdopodobieństwo wystąpienia danego zdarzenia; cele podmiotu i realizowane aktualnie zadania; świeżość i częstotliwość uprzedniej aktywacji danego schematu oraz stanu emocjonalnego jednostki (Śliwerski, 2017, s. 17–18).

W psychologii koncepcje poznawcze kładą nacisk na zrozumienie zachowań nietypowych, wynikających ze zmian w sposobie interpretowania sytuacji (Oleś, Drat-Ruszczak, 2008). Kształtowanie się nieprawidłowych schematów poznawczych jest zazwyczaj powiązane z popełnianymi przez jednostkę zniekształceniami poznawczymi (Barczykowska, 2011). Opisując etiologię zaburzeń (zachowania depresyjne, wrogie, lękowe), naukowcy podkreślają znaczenie przebiegu procesów poznawczych i obecność dysfunkcyjnych przekonań. Taka zaburzona ocena poznawcza sytuacji najczęściej jest interpretowana w kategorii krzywdy/straty, zagrożenia lub wyzwania (Rode, 2010). Tym samym może ona sprzyjać kształtowaniu się m.in. wrogich przekonań co do natury rzeczywistości społecznej, własnej osoby czy relacji interpersonalnych. Zniekształcone sądy poznawcze, tj. „trzeba atakować innych, aby nie zostać bezsilnym czy poniżonym” czy „kontakty z ludźmi polegają na walce z nimi”, sprzyjają podej-

owaniu zachowań agresywnych (Strzemieczny, 1988). Oddziaływania korekcyjne w takich sytuacjach są ukierunkowane na przekształcenie treści myślenia, w wyniku czego dochodzi do modyfikacji zachowania i uczuć z nimi skojarzonych (Jakubowska, 2000). Przekonania są dość trwałymi strukturami poznawczymi, które nie ulegają łatwym zmianom pod wpływem doświadczenia (Beck i in., 2007), gdyż każde kolejne doświadczenie jest odbierane przez pryzmat wcześniej ukształtowanego schematu i aktywizuje emocje związane z pierwotnym zdarzeniem (Śliwerski, 2017).

OFIARA – SPRAWCA – ŚWIADEK

Badacze zajmujący się agresją czy przemocą wyłoniли kilka ról charakterystycznych dla tego zjawiska. Mamy wiele publikacji poświęconych sprawcom (zob. Rode 2012; James, Gilliland, 2005), ofiarom (zob. Opar, 2016; Eriksson, 2009; Kołakowska-Przełomiec, 1985), a w ostatnich latach także świadkom takiego zjawiska (zob. Walczak-Człapińska, 2018; Tłuściak-Deliowska, 2017; Dąbkowski, 2013). Relacja, jaka istnieje między sprawcą a ofiarą przemocy, charakteryzuje się brakiem równowagi siły oraz komplementarnym wykorzystywaniem siły (sprawca nadużywa siły, a ofiara nie wykorzystuje swojej do obrony) (Dąbkowski, 2013). Zjawisko przemocy do niedawna było analizowane w układzie diadycznym, a ostatnio do diady sprawca–ofiara dołączyli świadkowie przemocy. Dlatego też obecnie uznaje się, że zjawisko przemocy ma charakter triadyczny (Tłuściak-Deliowska, 2017).

Publikacje dotyczące poszczególnych ról opisują m.in. cechy, które predestynują do danej roli. Dla sprawców przemocy są charakterystyczne np.: zaborczość, mała zdolność do wyrażania emocji pozytywnych, impulsywność, pozytywna postawa wobec przemocy, niskie poczucie własnej wartości czy potrzeba dominowania (zob. Dąbkowski, 2013; Rode, 2010; James, Gilliland, 2005). Cechy, które sprzyjają wchodzeniu w rolę ofiary, to np.: wrażliwość, samotność, niskie poczucie własnej wartości, brak wiary we własne zdolności, lękliwość, nieumiejętność stawiania granic (zob. Helios, Jedlecka, 2017; Dąbkowski, 2013; James, Gilliland, 2005). W publikacjach badacze opisują także liczne typologie. Przykładowo ze względu na cechy osobowościowe i temperament Danuta Rode (2012) wśród sprawców wyodrębniła cztery typy: sprawcy o niskich kompetencjach zaradczych; sprawcy reaktywnie agresywni; psychopatyczno-odwetowi oraz sprawcy z dużym potencjałem przystosowawczym. Inna typologia sprawców przemocy opisuje trzy zasadnicze grupy, tj. sprawców przemocy wyłącznie w obrębie rodziny, sprawców dysforycznych (lękowych)/borderline oraz ogólnie gwałtownych/antyspołecznych (Holtzworth-Munroe, Stuart, 1994).

Maria Eriksson (2009) na podstawie takich zmiennych jak rozmowa o sytuacji przemocy i ochrona przed przemocą wyodrębniła cztery typy ofiar zachowań przemocowych, tj. niechroniona ofiara, ofiara uczestnicząca, niewidoczna ofiara i chroniona ofiara. Helena Kołakowska-Przełomiec (1985), opisując specyficzną rolę ofiary w zachowaniach przemocowych opisała „ofiary nie ujawniające agresji lub tylko w małym stopniu, raczej bierne zachowujące się wobec sprawcy”, „ofiary dokuczliwe, ujawniające cechy agresywności, wywołujące napięcie i doprowadzające do konfliktów w rodzinie” oraz „ofiary agresywne, rozgrywające własne sprawy”.

Christina Salmivalli wraz z zespołem (1996, za: Tłuściak-Deliowska, 2017) zaproponowała koncepcję *participant role approach*, w której wyróżniła takie role świadków przemocy jak: asystenci sprawcy, wzmacniacze sprawcy, outsiderzy i obrońcy.

W przytoczonych publikacjach zwraca uwagę determinizm roli, tak jakby była ona stała i niezmienna w życiu jednostki. Jednak zarówno tworzenie schematów poznawczych, jak i sama agresja czy przemoc są zjawiskami relacyjnymi. W życiu mamy wiele interakcji z różnymi ludźmi, w wielu rolach funkcjonujemy i w zależności od sytuacji posługujemy się różnymi, mniej lub bardziej trwałymi przekonaniem/schematami poznawczymi.

PROBLEM BADAWCZY I PRZEDMIOT BADANIA

Przedmiotem badania uczyniłam indywidualne doświadczenia biograficzne kobiety, która w przeszłości doznała agresji fizycznej, jak również sama ją stosowała. Analizując uzyskany materiał biograficzny, skupiłam się na dwóch jego obszarach. Po pierwsze, na sytuacjach z życia respondentki, które wpłynęły na kształtowanie się jej przekonań związanych z zachowaniami agresywnymi. Po drugie, na rekonstrukcji przekonań dotyczących zachowań agresywnych i ich zmienności w zależności od roli w zachowaniu agresywnym, którą pełni respondentka. Jednocześnie, problem badawczy, jaki poddaje rozważaniom, obejmuje sposoby kształtowania się przekonań związanych z agresją. W szczególności skoncentrowałam się na doświadczeniach życiowych kształtujących takie przekonania oraz stabilności prezentowanych przekonań w zależności od przyjmowanej roli w zachowaniu agresywnym.

METODA BADAWCZA

W celu pogłębienia wiedzy z zakresu przekonań związanych z zachowaniami agresywnymi i ich stabilności w zależności od pełnionej roli w zachowaniu agresywnym, posłużyłam się badaniem o charakterze jakościowym. Analizując doświadczenia respondentki, wykorzystałam metodę biograficzną w ujęciu Fritza Schütza (2012). W badaniu posłużyłam się techniką autobiograficznego wywiadu narracyjnego. Metoda/technika wywiadu narracyjnego mieści się w tradycji interpretacyjnych badań społecznych. Pozwala na uzyskanie wglądu w struktury sensu i działania jednostki i odnosi się do tego, w jaki sposób jednostki badane (dotknięte np. jakimś problemem) doświadczają rzeczywistości społecznej oraz jak uczestniczą w jej kreowaniu (Jakob, 2001). Poszczególne fazy wywiadu narracyjnego umożliwiają stymulację autobiograficznej narracji, podczas której następuje rekonstrukcja procesu gromadzenia osobistych doświadczeń narratora, będących wynikiem jego uczestnictwa w określonych łańcuchach zdarzeń (zob. Gajek, 2018; Schütze, 2012). Warto wspomnieć, że w narratologii świadomość jednostki odzwierciedla jej narracyjna tożsamość. Dzięki niej jednostka rozumie siebie jako podmiot zmieniający się, jak również podmiot zmieniający się sytuacyjnie (zob. Trzebiński, 2002).

Autobiograficzna opowieść trzydziestotrzyletniej Sabiny (w procesie anonimizacji wywiadu narracyjnego imię narratorki zostało zmienione), posłuży jako ilustracja do poruszanej problematyki. Badana jako dziecko doświadczyła przemocy, jak również sama zachowywała się agresywnie. Pozyskana narracja pozwala na rekonstrukcję doświadczeń przemocowych respondentki i jej przekonań dotyczących agresji czy przemocy.

KSZTAŁTOWANIE SIĘ PRZEKONAŃ ZWIĄZANYCH Z ZACHOWANIAM I AGRESYWNYMI

Zgodnie z teoriami poznawczymi sposób zachowania jednostki wynika z jej sposobu spostrzegania świata i kształtuje się w trakcie jej rozwoju. Podejście poznawcze odrzuca prosty determinizm w zachowaniu ludzkim. Indywidualny podmiot jest twórcą znaczeń, które tworzy poprzez przetwarzanie docierających do niego informacji, uczestnicząc w nowych sytuacjach społecznych, analizując dotychczasowe doświadczenia społeczne, w wyniku czego reaguje (Bernasiewicz, 2011). W ten sposób powstają kategorie ogólne (schematy poznawcze), które pozwalają nazywać i klasyfikować wydarzenia, zachowania czy cechy (Oleś, Drat-Ruszczak, 2008).

Schematy poznawcze dotyczące zachowań agresywnych u Sabiny zaczęły kształtować się w chwili, kiedy pierwszy raz „oberwała” od swojej mamy.

Sabina: Raz tylko oberwałam od mamy, jak żeśmy z kolegą do miasta poszli, ale to byłam malutka. Bez zgody, w ogóle żeśmy sobie poleźli...

Jak sama respondentka podaje, było to zachowanie właściwe, gdyż jako małe dziecko sama bez zgody dorosłego oddaliła się od domu. Rodzic w tej sytuacji wykorzystał przewagę siły i przerzucił odpowiedzialność za zachowanie agresywne ze swojej osoby jako sprawcy na dziecko (ofiary).

Kolejne doświadczenia związane z zachowaniami agresywnymi wynikały z reakcji respondentki na zaniedbanie ze strony rodzica. Kiedy Sabina miała dziewięć lat, zmarła jej babcia, która opiekowała się nią i jej siostrą. Po śmierci babci mama Sabiny się rozpiła, a ona „straciła zainteresowanie tym, co jest normalne dla dzieci w jej wieku”.

Sabina: No a po śmierci babci nie było to ja miałam dziewięć? dziewięć lat miałam. Mama zaczęła pić. No więc wiadomo, jak mama zaczęła pić, to przestała się interesować mną i siostrą. Jak ona przestała się interesować, to my przestałyśmy się interesować szkołą i generalnie tym, co jest normalne dla dzieci.

Przemoc poprzez zaniedbanie w życiu Sabiny przejawiała się tym, że dziewczynka nie miała co jeść, chodziła brudna i niewyspana. Nie miała zaspokojonych podstawowych potrzeb biologicznych.

Sabina: No bo dzieciaki się ze mnie śmiały, bo chodziłam niedomyta, niewyspana, brudna. Z racji tego, że nie było światła, to nie było jak wyprać, bo ręcznie się prało. Pod warunkiem, że było jak to wyprać, bo nie było proszku, no to w czym ja to miałam wyprać. I nikt, nikogo to nie interesowało tak naprawdę. Natychmiast ludzie odrzucili mnie za margines. Jeszcze się dowiedzieli, że siostra jest, mówiąc brzydko i wulgarnie, dziwką no to ja pewnie też tak będę (...) nie myśleć, że nie ma pieniędzy, że nie ma co zjeść. Wiadomo. W domu nie było światła, wody, właściwie nic nie było. Jeszcze pijana matka, no to to lepiej w nosie to mieć.

Sabina wówczas zaczęła stwarzać problemy wychowawcze. Straciła zainteresowanie szkołą, wszczyniała bójki ze starszymi kolegami. Dorosli nie reagowali. Choć z perspektywy osoby dorosłej deklaruje, że w ten sposób chciała zwrócić ich uwagę.

Sabina: Y... tak, właśnie przez bardzo głośne zachowanie wokół własnej osoby, żeby jak najwięcej szumu narobić w szkole. Bo zaczęłam innych, żeby zrobić jakąś zadybę, żeby ktoś zwrócił uwagę, że jest nie tak (...) Y... nie pobiłam nigdy

nikogo tak, żeby mieć z tego tytułu sprawę w sądzie. Ja raczej robiłam hałas. A to do szkoły nie poszłam, a to z kimś większym się pobiłam. Nieważne, że to ja obe-rwałam, ale... wszyscy mieli to w nosie. Znaczy, że zła dziewczucha.

Zaniedbywanie podstawowych potrzeb dziecka może prowadzić do zachowań agresywnych, których celem jest „wyrównanie” krzywd. Agresja fizyczna może pojawić się w wyniku psychologicznego zagrożenia jednostki. Kiedy nie są zaspokojone takie podstawowe potrzeby dziecka jak bezpieczeństwo, akceptacja czy miłość, atak jest drogą do podniesienia szacunku dla samego siebie (Poraj, 2004). W taki sposób ukształtowało się u Sabiny przekonanie, że zachowania agresywne budzą w ludziach nie strach, a szacunek do jej osoby.

Sabina: ... bo ciebie to się ciotka wszyscy boją. Ja mówię nie, mnie szanują. Bo ja sobie nie pozwolę, żeby mnie ktoś klepnął, ktoś na ulicy zagwizdał, zawołał je maleńka, bo ja je to dla niego nie jestem. (...) bo to, że ja jestem malutka, bo w sumie to duża nie jestem, to nie znaczy, że nie potrafię się bronić. Nie potrzebuję kogoś obok mnie, kto będzie mnie pilnował (...) bo ja się tłukłam z każdym. Im większy, tym lepszy. Ja mówię, takie przygotowanie jak najbardziej mi się przydało...

Kolejnym ważnym doświadczeniem w życiu Sabiny związanym z zachowaniem agresywnym, była sytuacja na warsztatach szkolnych.

Sabina: ... a jak narozrabiałyśmy na... na praktykach, bo żeśmy mąki narozsypywały, to i ścierą potrafiła przyłożyć. Tak dosłownie, nie w przenośni. Pamiętam to do tej pory (śmiech), ale to też pomogło (...) Ja mówię, ja od swojej nauczycielki dostałam w twarz ścierką i przeżyłam, tak? Nie umarłam od tego, nie czuje się gorzej, wręcz przeciwnie, było mi tak głupio, że... że ją sprowokowałam, że do tej pory pamiętam (śmiech).

Opowiedziane przez respondentkę doświadczenia niewątpliwie wpłynęły na jej przekonania związane z zachowaniami agresywnymi. Przekonanie o swojej sile, szacunku czy skuteczności w osiągnięciu celu poprzez takie formy zachowania przejawiało się także w dorosłym życiu.

KOBIETA-OFIARA, SPRAWCA, ŚWIADEK PRZEMOCY

W opinii publicznej istnieje przekonanie, że kobiety nie są sprawczyniami przemocy czy też zachowań agresywnych. Wynika to z ich mocno ugruntowanej roli ofiary. Jeśli nagłaśniane jest używanie agresji przez kobiety, to zazwyczaj jest to zachowanie uprawnione i wynika z reakcji na przemoc męską (Helios, Jedlecka, 2017). Sabina w swoim dorosłym życiu funkcjonuje w różnych rolach z układu przemocowego. Jest sprawcą zachowań agresywnych, ofiarą, ale także świadkiem.

SPRAWCA

Przyczyny zachowań agresywnych wobec dzieci są różnorakie. Jedną z kluczowych jest doświadczanie przemocy w dzieciństwie. Warto zauważyć, że zjawisko przemocy

jest bardzo „demokratyczne”, nie zależy ono ani od statusu materialnego, ani od statusu społecznego rodziny. Krzywdzenie dzieci wiąże się m.in. ze stosowaniem wobec nich kar cielesnych. Sabina w relacji rodzic-dziecko niewątpliwie funkcjonuje w roli sprawcy zachowań agresywnych. Kary cielesne są w jej przekonaniu dobrym środkiem wychowawczym.

Sabina: Ja wiedziałam, że mój (*syn 1*) poszedł na wagary, że zapalił, że na zakończenie gimnazjum sobie po piwie wypili. Też o tym wiedziałam, bo się przyznał do wszystkiego. Ale wiedział, że jak przyjdzie i powie prawdę, nie będzie konsekwencji. Jeżeli ja się dowiem, o wagarach tak się pierwszych dowiedziałam, to się położył, oberwał, wstał, przeprosił. Ja nie uważam, że zrobiłam źle. Bo... ja nie mówię o biciu dzieci notorycznym, takim, że trzeba bić dzieciaki, bo lepsze bite niż zdechłe, jak to się kiedyś mówiło. Ale nieraz argumentu brak. Jeżeli jest to klaps wymierzony w pośladek, a nie w twarz i nie bez sensu katować tylko jest to jedno kłapięcie i wystarczy, to... to działa.

Sabina w swojej narracji zwraca uwagę na to, że są pewne obszary ciała człowieka, których naruszenie jest oznaką największej pogardy. Klaps w pośladek, w przekonaniu narratorki, jest skutecznym środkiem wychowawczym w przeciwieństwie do uderzenia w twarz.

Sabina: Ja dostałam wiele razy po twarzy, więc ja nie uderzę swojego dziecka w twarz, jak robią to niektóre matki... mają w zwyczaju. Bo dla mnie to jest okazywanie takiej największej pogardy dla drugiego człowieka.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że niektórzy badacze, analizując zachowania agresywne w kontekście społecznym, nie przypisują im rangi zachowań szkodliwych. Zdaniem Arnolda H. Bussa (1961, za: Rode, 2010, s. 33) np. kara (cielesna) zastosowana przez rodzica wobec dziecka nie będzie uznana za zachowanie agresywne, gdyż wzmacniana jest przez społecznie przyjęty cel. Dopóki zatem szkodliwe bodźce są wyzwalane w zakresie uznawanej roli społecznej i z pożądanymi społecznie konsekwencjami, dopóty takie zachowanie nie jest uznawane za agresywne. Pomimo takiego stanowiska karcenie jako jedna z form zachowań agresywnych odczuwalne jest nie tylko w sferze fizycznej ofiary, ale także w jej sferze emocjonalnej (Helios, Jedlecka, 2017). Kary cielesne są pozostałością po tak zwanej czarnej pedagogice powszechnej w pierwszej połowie XX w. Aktualna wiedza psychologiczna potwierdza, że w wychowaniu dzieci skuteczniejszymi formami oddziaływania są: rozmowy, tłumaczenie, wyjaśnianie czy jasne i wyraźne precyzowanie oczekiwań (Paszkievicz, Wiechcińska, 2018). Należy także pamiętać o tym, że doświadczanie przemocy w dzieciństwie zwiększa ryzyko wystąpienia takich zachowań w okresie dorosłości. Dochodzi do przeniesienia agresywnych postaw np. wobec swoich dzieci czy partnerów (Makara-Studzińska, Madej, 2015).

OFIARA CZY SPRAWCA

Kolejną rolę w zachowaniu agresywnym jest rola ofiary. Współcześnie odrzucono pogląd, że ofiara jest biernym podmiotem zachowań przemocowych (Opar, 2016). Wśród ofiar przemocy fizycznej można wyłonić kategorie osób o różnym stopniu agresywności. Jedną z nich jest ofiara agresywna, która chcąc zrealizować własny cel, np.

prowokuje awantury, składa różne skargi czy zażalenia na sprawcę przemocy (Koła-kowska-Przełomiec, 1985). Sabinę można zaliczyć do tej kategorii ofiar. Zachowanie agresywne, które jest odpowiedzią na zachowanie sprawcy, daje jej poczucie siły. Zarówno w sytuacjach przypadkowych, jak i w sytuacji rodzinnej, ma łatwość korzystania z agresji fizycznej.

Sabina: Zresztą raz to widzieli, że bo u nas na podwórku to się zbiera takie towarzystwo mało ciekawe. No gówniarstwo, młodsze ode mnie, i jeden mnie klepnął w pośladek. No ja go też klepnęłam. To się przewrócił. I oni wiedzą, że nie należy do mnie podchodzić.

Sabina: Bo nawet później kiedy mąż próbował mnie pobić to... to raczej on obrywał. Mimo że ja ważyłam wtedy 35 kg... On ważył ponad sto (śmiech). I ja nie muszę dzieci bić, bo one wiedzą, czym grozi wkurzenie mamusi (śmiech).

Zachowania agresywne, będące odpowiedzią na agresję sprawcy, mają bardzo widoczne cele. Ofiara zaatakowana broni się, przezwycięża tym samym swój strach i unika obrażeń (fizycznych czy psychologicznych) (Poraj, 2004). Przekonanie dotyczące szacunku, który kształtowany jest poprzez zachowania agresywne, sprzyja powielaniu ich. W literaturze opisywane są badania (Philip, 2009, za: Dutka, 2014), które wskazują na wzajemną przemoc stosowaną przez partnerów wobec siebie. W Kanadzie czy Stanach Zjednoczonych odnotowuje się porównywalne statystyki co do zachowań przemocowych wśród mężczyzn i kobiet. Kobiety natomiast częściej zgłaszają sytuacje, w których padły ofiarami lub których były sprawcami zachowań agresywnych (Dutka, 2014).

ŚWIADEK

Rola świadka może mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na zachowania agresywne. To, aby świadek podjął działanie, wymaga spełnienia kilku warunków. Warunki, jakie muszą zostać w tym celu spełnione, zostały uwzględnione w decyzyjnym modelu interwencji kryzysowej (Tłuściak-Deliowska, 2014; Wojciszke, Doliński, 2008). Warunkiem udzielenia pomocy, czy też podjęcia interwencji, jest zauważenie zdarzenia przemocowego. Sabina, będąc w roli świadka zachowań agresywnych podaje, że początkowo tego nie widziała. Tym samym nie podjęła żadnego działania.

Sabina: Z tym, że ja wiele rzeczy nie widziałam, bo ja byłam w pracy. Po piętnaście, po szesnaście godzin w gastronomi pracowałam, więc to jest normalne. Ja dzieci widziałam, jak spały i jak spały...

Kiedy zaczęła chorować i więcej czasu spędzać w domu, zauważyła konsekwencje zachowań agresywnych, jakich doświadczył jej syn.

Sabina: Bił, wyzywał, szarpał za włosy, za uszy. Mówił, jaki to on jest nic nie wart i głupi. Jak się rozchorowałam, to dopiero zaczęłam widzieć, że coś jest nie tak.

Wówczas uznała, że jej syn potrzebuje pomocy, przejęła odpowiedzialność osobistą za pomoc mu i założyła sprawę o znęcanie.

Sabina: (...) za znęcanie się nad dzieckiem. Zresztą ja przez pół roku byłam na zwolnieniu lekarskim i w tedy założyłam sprawę o znęcanie się, bo pobił (sy-

na 1)... dyscypliną rzemieenną. Także powiedziałam, że tego nie odpuszczę (...) No bo wszyscy myśleli, że ja dam sobie spokój, że ja odpuszczę. No nie. Jeżeli chodzi o mnie, to tak odpuszczam. Jeżeli chodzi o dzieci to nigdy...

Uznała swoje kompetencje do zainterweniowania i podjęła działanie. Założyła sprawę ojcu chłopców za znęcanie się nad jednym z synów. Podjęte działania i skazujący wyrok sądu uznała za swój duży sukces.

To, co skłoniło ją także do działania i „nieodpuszczania”, to doświadczenia z przeszłości. Sabina jako dziecko doświadczające przemocy nie otrzymała pomocy w sytuacjach trudnych ze strony swojej mamy.

Sabina: Kurcze, bo moja mama miała w nosie, co się ze mną dzieje. Nie obroniła mnie przed niczym. Przed żadnymi awanturami, przed pobiciem nigdy. Ja nie pozwolę, żeby moje dzieci ktoś poniżał, żeby ktoś je bił... No i zrobiłam chyba najlepszą rzecz na świecie.

Doświadczenia z dzieciństwa ukształtowały przekonanie, że matka musi pomagać, chronić swoje dzieci, kiedy ktoś wyrządza im krzywdę.

PODSUMOWANIE

Agresja fizyczna stosowana przez kobiety i towarzyszące jej przekonania co do takiej formy zachowania, budzą zainteresowanie u niewielu badaczy (zob. Dutka, 2014; Markara-Studzińska, Grzywa, Turek, 2005). Uwaga naukowców koncentruje się zazwyczaj na osobach doznających zachowań agresywnych czy przemocowych (głównie są to dzieci i kobiety) (zob. Gajek, 2018). Kobiety używające przemocy fizycznej mają łatwość w usprawiedliwianiu swoich zachowań, odwołując się do konieczności obrony przed przeciwnikiem czy też kierowaniem się dobrem kogoś dla nich ważnego (Dutka, 2014). Niewątpliwie na to, czy kobieta użyje agresji fizycznej, ma wpływ wiele czynników. Jednym z nich są przekonania na temat takich zachowań. Kształtowanie się przekonań dotyczących zachowań agresywnych, jak i ich zmienności w zależności od pełnionej roli, ilustruje historia Sabiny.

Pomimo względnej stałości tych struktur poznawczych okazuje się, że w różnych sytuacjach wykazują dużą dynamiczność. Z jednej strony u respondentki doświadczenia z dzieciństwa związane z zachowaniami agresywnymi wpłynęły na ukształtowanie się przekonania, że przemoc fizyczna może być wychowawcza. Sprzyjało to stosowaniu jej jako środka wychowawczego. Z drugiej strony brak zaspokojenia podstawowych potrzeb dziecka (potrzeby bezpieczeństwa), kształtuje przekonanie o obowiązku ochrony swoich dzieci przed zagrożeniami ze strony innych. Zachowania agresywne sprzyjają także kształtowaniu się poczucia swojej siły i budowaniu potrzeby uznania i szacunku. Warto podkreślić, że wraz ze zmianą roli w zachowaniu przemocowym respondentka korzystała z różnych przekonań. Sugeruje to, że przekonania dotyczące zachowań agresywnych mogą być zmienne i zależą przede wszystkim od sposobu interpretacji zdarzeń, ich wpływu na nie oraz dokonanego wyboru w postaci określonego zachowania.

BIBLIOGRAFIA

- Ames, D.L., Fiske, S.T. (2013). Intentional harms are worse, even when they're not. *Psychological Science*, 24, 1755–1762.
- Barczykowska, A. (2011). Podejście kognitywno-behawioralne w pracy penitencjarnej i postpenitencjarnej (na przykładzie wybranych programów korekcyjnych stosowanych w USA). *Proba*, 2, 87–113.
- Beck, A.T., Wright, F.D., Newman, C.F., Liese, B.S. (2007). *Terapia poznawcza uzależnień*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Bernasiewicz, M. (2011). *Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*. Kraków: Impuls.
- Cushman, F., Young, L., Hauser, M. (2006). The role of conscious reasoning and intuition in moral judgment: Testing three principles of harm. *Psychological Science*, 17, 1082–1089.
- Dąbkowski, M.R. (2013). Bullying – zastraszanie i przemoc szkolna. W: A. Kołakowski (red.), *Zaburzenia zachowania u dzieci. Teoria i praktyka* (s. 101–122). Sopot: GWP.
- Dennen van der, J.M.G. (2005). Problems in the concepts and definitions of aggression, violence, and some related terms: Pt.2. *Default Jurnal*, <https://www.rug.nl/research/portal/files/2897217/problem2.pdf>.
- Dutka, J. (2014). Przemoc wobec kobiet i kobieca agresja w kontekście ról płciowych i mylnego uznania („misrecognition“), *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, 2, 139–160.
- Eriksson, M. (2009). Girls and Boys as Victims: Social Workers' Approaches to Children Exposed to Violence. *Child Abuse Review*, 18, 428–445.
- Fronczak, A.A. (2017). Agresja dzieci w świetle teorii społeczno-poznawczej. *Resocjalizacja Polska*, 13, 73–85.
- Gajek, K. (2018). Doświadczenie przemocy w rodzinie. Autobiograficzne narracje kobiet. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108, 814–834.
- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *Science*, 316, 998–1002.
- Helios, J., Jedlecka, W. (2017). *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*. Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Holtzworth-Munroe, A., Stuart, G.L. (1994). Typologies of male batterers: Three subtypes and the difference among them. *Psychological Bulletin*, 116(3), 476–497.
- Jakob, G. (2001). Wywiad narracyjny w badaniach biograficznych. W: D. Urbaniak-Zajac, J. Piekarski (red.), *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych* (s. 111–125). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Jakubowska, U. (2000). Podejście poznawczo-behawioralne. W: L. Grzesiuk (red.), *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy* (s. 32–49). Warszawa: WN PWN.
- James, R.K., Gilliland, B.E. (2005). *Strategie interwencji kryzysowej. Pomoc psychologiczna poprzedzająca terapię*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PARPA.
- Jianghong, L. (2004). Concepts analysis: aggression. *Journal of Mental Health Nursing*, 25, 693–714.
- Kołodziejczyk, H. (1985). Przemoc w rodzinie. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, XLVII (1), 139–148.
- Kołodziejczyk, J. (2004). *Agresja i przemoc w szkole. Konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole*. Kraków: NODN SOPHIA.
- Makara-Studzińska, M., Grzywa, A., Turek, R. (2005). Przemoc w związkach między kobietą a mężczyzną. *Postępy Psychiatrii i Neurologii*, 14, 131–136.
- Makara-Studzińska, M., Madej, A. (2015). Przemoc wobec mężczyzny. *Hygeia Public Health*, 50(4), 581–588.
- Mikrut, A. (2005). *Agresja młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną – uwarunkowania i przejawy*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.
- Oleś, P.K., Drat-Ruszczak, K. (2008). Osobowość. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 1, s. 651–764). Gdańsk: GWP.

- Opar, A. (2016). Podatność wiktyimizacyjna – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktyimizacji. *Rozprawy Społeczne*, 2(10), 24–30.
- Paszkiwicz, W., Wiechcińska, A. (2018). Wybrane mity, stereotypy i przekonania na temat przemocy wobec dzieci. <http://www.niebieskalinia.info/index.php/ofiary-przemocy/dziecko/rozpoznanie/42-mity-i-stereotypy>.
- Poraj, G. (2004). *Agresja w szkole. Przyczyny – profilaktyka – interwencje*. Łódź: Ośrodek Kursów i Szkoleń Oficyna Wydawnicza Edukator.
- Rode, D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Rode, D. (2012). Osobowościowa kategoryzacja sprawców przemocy w rodzinie. *Niebieska Linia*, 5.
- Schütze, F. (2012). Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne. W: K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Strzemieczny, J. (1988). *Zajęcia socjoterapeutyczne*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Ośrodek Rozwoju Umiejętności Wychowawczych.
- Szymczyk, L. (2017). Rola rodziny w rozwoju systemu wartości. *Łódzkie Studia Teologiczne*, 26, 7–20.
- Śliwowski, A. (2017). *Rola negatywnych stylów poznawczych w zespole napięcia przedmiesiączkowego*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Tłuściak-Deliowska, A. (2014). Interwencja rówieśników w sytuacji dręczenia szkolnego. Rola czynników kontekstowych. *Studia Edukacyjne*, 32, 303–320.
- Tłuściak-Deliowska, A. (2017). Refleksyjny uczeń wobec przemocy rówieśniczej. W: I. Paszenda (red.), *Codziennosc jako wyzwania edukacyjne* (t. 2, s. 255–264). Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Pedagogiki UW.
- Trzebiński, J. (2002). Narracyjne konstruowanie rzeczywistości. W: J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata* (s. 17–42). Gdańsk: GWP.
- Walczak-Człapińska, K. (2018). Świadek – kluczowy uczestnik dręczenia rówieśniczego (bullyingu). Rola czynników decydujących o podjęciu interwencji. *Psychologia Wychowawcza*, w druku.
- Wojciszke, B., Doliński, D. (2008). Psychologia społeczna. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 2, s. 293–447). Gdańsk: GWP.
- Yáñez-Canal, H. (2015). Un acercamiento a la comprensión de la agresión y la violencia humana. *Pensando Psicología*, 11, 169–183.

A SHAPING AND A STABILITY OF CONVICTIONS IN AGGRESSIVE BEHAVIORS – AN ANALYSIS OF BIOGRAPHICAL EXPERIENCES (CASE STUDY)

Abstract: The article is devoted to an issue of shaping and evolution of convictions in aggressive behaviors. Convictions, as quite stable cognitive structures, do not change easily under influence of experiences. However, their influence on a person's behavior depends above all on the way of interpretation of an event and a role played in an aggressive event. In order to illustrate the described issue, we chose a narrative (case study). On the basis of autobiograph-

ical narrative interview, experiences were reconstructed, which were influencing a shaping of convictions connected with aggressive behaviors, as well as variability, depending on a role undertaken in an aggressive behavior.

Keywords: convictions, aggressive behaviors, physical violence, prosecutor – victim – witness.